

Народно здравље, јавно здравство или јавно здравље

Зоран Радовановић

Академија медицинских наука, Српско лекарско друштво, Београд, Србија

КРАТАК САДРЖАЈ

У многим деловима света здравствени радници се суочавају с проблемом да на свој језик преведу енглеску кованицу *public health* а да при том сачувају тачно значење суштине коју тај појам означава. У Србији је изгледало да је дилема решена још пре 130 година, када је преведена чувена реченица Бенџамина Франклина „Народно здравље је народно благостање.“ Синтагма „народно здравље“ заснивала се на немачком изразу *Volksgesundheit*, али је истовремено на најбољи начин одражавала суштину тог појма на српском језику. Придев „народно“ нема прецизно одређен еквивалент на енглеском, јер се избор своди на пандане који носе социјалистичку конотацију (*people's*), делују неформално (*folk's*) или имају сувише званичан призвук (*nation's*). Ако би већ морало да се бира, последња могућност звучи чак најприхватљивије. У недавној прошлости уведена је синтагма „јавно здравство“, али одушевљење за њу сплашњава, јер је и њеним заговорницима све јасније да одражава неразумеваше ширине народноздравственог приступа. Законодавци су 2005. и 2009. године заменили „народно“ „јавним“, не консултујући академску заједницу. То је несрећна одлука, јер је у српском језику супротност јавном или тајно, или приватно, а ниједна од те две варијанте не одражава на смислен начин жељу да се искључи „нејавно“. Аутор износи аргументе да је „јавно“ израз ретроградних идеолошких предрасуда и да треба поштовати традицију.

Кључне речи: народно здравље; јавно здравство; јавно здравље

УВОД

Током последње две-три деценије међу стручњацима владају несугласице у вези с преводом енглеске кованице *public health*. Изгледало је да је проблем решен још пре 130 година, када је један од најугледнијих лекара у историји српске медицине, др Владан Ђорђевић (1844–1930), чувену мисао Бенџамина Франклина *Public health is public wealth* превео „Народно здравље – то је народно благостање.“ У хармонији и неупитности је прошао читав век, а онда су почели да се надмећу разни терминолошки иноватори, тако да су тренутно у оптицају појмови „народно здравље“, „јавно здравство“ и „јавно здравље“.

Иницијатива Уредништва „Српског архива“ да се отвори расправа о овој теми сигурно заслужује пажњу, мада досадашњи покушаји дијалога нису успевали, јер су, с једне стране, нуђени аргументи стручне јавности, док су, с друге, решења наметана ауторитетом власти, тј. законским прописима. Но, размотримо чињенице.

ИСТОРИЈСКА УТЕМЕЉЕНОСТ ПОЈМА „НАРОДНО ЗДРАВЉЕ“

Још 1881. године Народна скупштина Кнежевине Србије донела је Закон о уређењу санитарне струке и о чувању народног здравља. Крајем тог века, 1896. године, почео је да излази часопис „Народно здравље“,

а 1902. основано је Друштво за чување народног здравља. Упоредо с лекарима, на том пољу су се ангажовали и образовани лаици, а пре свих Васа Пелагић, коме су народно здравље и „народно лекарство“ постали животна мисија [1].

У заједничкој држави насталој на крају Првог светског рата установљено је Министарство народног здравља Краљевине СХС (касније Министарство социјалне политике и народног здравља Краљевине Југославије) према „Предлогу о устројству“, који је сачинио Милан Јовановић Батут (1847–1940), а већ 1919. године почиње да излази „Гласник“ Министарства за народно здравље. Следи оснивање домова народног здравља и Југословенског друштва за чување народног здравља, да би касније, уз часопис „Народно здравље“, почео да се штампа и Годишњак о народном здрављу Краљевине Југославије. На локалном нивоу, рецимо у Београду, постојали су одсеци за народно здравље.

Стварањем Бановине Хрватске у јесен 1939. године, новонастали Одјел за народно здравље преузима послове Одјељења за социјалну политику и народно здравље Савске бановине, али тек успостављањем Министарства здравства НДХ нестаје синтагма „народно здравље“ [2], што представља привремени прекид једног вишедеценијског континуитета.

Током Другог светског рата Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) имао је повереника за народно здравље у рангу министра. Године 1946. установљен

Correspondence to:

Zoran RADOVANOVIĆ
Kosovska 41, 11103 Beograd
Srbija
zradovanovic2@gmail.com

је Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ, који је 1951. године преименован у Савет за народно здравље и социјалну политику Владе ФНРЈ, а по Уставном закону из 1953. године, „народно здравље и социјална политика” остају у надлежности савезног законодавства. Током деценија мењали су се називи установа, као и назив државе, али се и на прелазу у нови век публикује Статистички годишњак о народном здрављу и здравственој заштити у СР Југославији, као наставак послератног Статистичког годишњака о народном здрављу и здравственој служби. У Србији, као и у другим републикама, постојао је Савет за народно здравље и социјалну политику, а затим Републички секретаријат за народно здравље.

Традицију одржава и Институт за заштиту здравља Србије „Др Милан Јовановић Батут” када у капиталној монографији поводом 80 година постојања и рада Института и 160 година развоја превентивне медицине у Србији чувени енглески *Public Health Act* преводи као Закон о народном здрављу [3]. У оквиру исте прославе, у Ректорату Универзитета у Београду свечано је отворена Школа народног здравља при Институту „Батут”, а један од матичара је био и тадашњи декан Медицинског факултета.

Мада последњих година законским актима избачен из употребе [4, 5], устаљени термин „народно здравље” се жилаво брани, посебно у стручној литератури. Наведена Франклинова максима се често цитира, па чак узима и за мото, обично у облику „Народно здравље је народно благостање”, тј. без речи „то”, која јој даје архаичан призвук.

У универзитетској настави Народно здравље доминира у Крагујевцу, па се на академским студијама тако зове за стоматологе обавезан, а за медицинаре изборни предмет. И крагујевачки Институт за јавно здравље организује курсеве Исхрана и народно здравље и Методологија истраживања у народном здрављу.

Значајно је осврнути се на уџбенике епидемиологије, јер је она „наука-мајка” (енгл. *mother science*) народног здравља [6], односно, како је то сажео уредник чувеног тротомног Оксфордског уџбеника народног здравља у наслову једног свог поглавља, „Епидемиологија: основа народног здравља” [7]. У тим уџбеницима се у Србији по правилу предност даје народном здрављу, уз помињање придева „јавно” понегде у загради, било да је књига намењена студентима основних [8] или постдипломских студија [9, 10]. Наравно, када је реч о публикацијама Школе јавног здравља, предност има синтагма која је у називу те установе, али се и тада „народно здравље” јавља као синоним [11].

Занимљиво је да и политичари с развијеним језичким осећајем пишу: „Животна средина није ‘сељачко’, већ питање ‘народног здравља’ и ‘нашег утицаја на здравље планете.’” [12]

У суседној Хрватској, где се због „страха од малих разлика” деценијама инсистирало на језичким посебностима, попут израза „јавно здравство”, и данас постоји Школа народног здравља, као најчувенија таква установа у овом делу света. Утемељена 1926. године,

она је понела назив усклађен с терминологијом коју је наметнуо Батут, али је за нас поучно да су се у тој земљи одлучили за поштовање традиције и задржавање оригиналног назива. Из истог разлога је Мирко Дражен Грмек, један од светски најпознатијих историчара медицине у другој половини двадесетог века, показао потребно осећање мере, па је збирку чланака свог такође славног земљака Андрије Штампара, оснивача Школе народног здравља, насловио „У борби за народно здравље” [13].

По свој прилици су наши доктори школовани на немачком језику у другој половини 19. и почетком 20. века буквално преводили немачку именицу *die Volksge-sundheit*, што значи „народно здравље”. Она се и данас као једина користи у неким језицима (нпр. Холанђани кажу *Volksgezondheid*), али се у Немачкој потискује зато што су за време нацизма, у име „поправљања народног здравља” (расне хигијене), чињени монструозни злочини према „биолошки мање вредним” сународницима. Отуда је нађена замена изналажењем неколико незграпних варијанти, попут *Bevölkerungsmedizin*, *Gesundheitswissenschaft* [14] или *öffentliche Gesundheitswesen*. Међутим, за разлику од Немаца, ми немамо никаквог разлога да се стидимо свог „народног здравља”.

Додајмо да су наши лекари пре сто и више година разумели и енглески, као што показује пример с Франклиновом максимом, али су, као и ми данас, имали у виду дух језика. Наиме, у нашем вероватно најбољем речнику енглеског језика [15] придев *public* најпре се преводи као „општи”, „народни”, док су остала четири значења „јавни”, „државни”, „општепознат” и „не-скривен”. Ту не треба много досетљивости да се човек определи за „народни” као најцелисходније решење.

ЈАВНО ЗДРАВСТВО

„Јавно здравство” као синоним за енглеско *public health* посебно значење добија од краја педесетих година 20. века, када је у Југославији забрањена приватна лекарска пракса. Трагови везаности за тада једини законски облик организовања здравствене службе очитују се и данас, како у Хрватској, где се специјализује јавно-здравствена медицина (мада је народно здравље концепт који превазилази медицину) [16], тако и у Србији [17], када се циљ предмета „јавно здравство” дефинише као упознавање с организацијом и начином функционисања здравственог система, иако је тај систем само један сегмент концепције коју чини народно здравље.

Исти термин намеће се студентима у још важећем уџбенику социјалне медицине [18]. Доајен те дисциплине у Србији Предраг Мићовић је, након вишегодишњег боравка у иностранству (што је учинило да му значење основних термина буде јасније него другима), поглавље једне своје књиге насловио „Здравље народа – народно здравље (*public health*)” и започео га следећим речима: „Термин ‘јавно здравство’ се ‘одомаћио’ код нас у последње време и заменио термин ‘народно здравље’, који је био дуго у употреби. Предлажемо

да се вратимо термину 'здравље народа' или 'народно здравље', који више одговарају нашем језику." [19] Упркос овом разложном ставу, на аутору остаје прародитељски грех, јер је, пре напуштања земље, писао како „социјална медицина (...) добија све значајније место у самоуправно организованом здравству” и како „гради свој општи приступ у оквирима дијалектичко-материјалистичког метода” [20]. Таква идеологизација је међу следбеницима неминовно водила изоштеној преосетљивости према „непријатељима система” у које се, по логици ствари, убрајало све што је приватно.

Заговорници опстајања конструкције „јавно здравство” нуде „аргумент” да, према аналогiji са „школством”, треба задржати и „здравство”. У питању је неразумеваше суштине коју тај појам треба да означава, јер се он ни из далека не исцрпљује ограничавањем на здравствену службу, њене објекте, кадрове и опрему.

Синтагма „јавно здравство” се помиње и у Епидемиолошком речнику, али уз напомену да је синоним „народно здравље” исправнији и укореењенији [21]. Та књига је издата у време када су енглески термини *trial* (оглед), *bias* (пристрасност), *confounding* (придруженост), *odds ratio* (унакрсни однос шанси) и сл. почели да се преводе као „трајал”, „бајас”, „конфаундинг”, „одс рејшио” итд., па је најпре било неопходно отклонити те накарадности, уз избегавање истовремене конфронтације са заговорницима мање рогобатних израза који су већ ушли у уџбеничку литературу.

Занимљиво је да се у Хрватској, где доминира синтагма „јавно здравство”, ипак прави разлика између ње и ширег појма „народно здравље”. Тако се 2005. године, приликом најаве о оснивању „Хрватског часописа за јавно здравство”, тврди да хрватско јавно здравство у последњих педесет година, од смрти др Андрије Штампара, није имало стручни часопис о народном здрављу, превентиви и јавном здравству [22].

ЈАВНО ЗДРАВЉЕ

Термин „јавно здравље” наметнут је 2005. године законом, без претходног консултовања стручњака, арбитрарно сроченом формулацијом да се здравствена установа може основати као „завод за јавно здравље” [4]. Наредне године је централна народноздравствена установа у Србији, која је носила име нашег најпознатијег борца за народно здравље, постала Институт за јавно здравље Србије „Др Милан Јовановић Батут”, да би потом, током 2007. године, уследила серија преименовања у свим сличним установама. Први управник Института за социјалну медицину Медицинског факултета у Београду проф. др Предраг Мићовић покушао је да објасни својим ђацима, тада чиновницима Министарства здравља, како би за разумевање придева „јавно” морало да се разграничи шта је „тајно”, али су они снази аргумената претпоставили моћ политичког волунтаризма.

Наредна прилика указала се у време јавне расправе о Нацрту закона о јавном здрављу, која никада истин-

ски није одржана. Мада је тај закон усвојен још 2. септембра 2009. године, на интернет-страници Министарства здравља се и даље приказује као нацрт, па уз бројне примедбе, које озбиљно доводе у питање стручност предлагача, може да се прочита и следећи коментар: „Потребно је много ароганције и/или игноранције да се јавним назове народно здравље које, по дефиницији, обухвата и јавни и приватни сектор. (...) Могуће је да борци против народног здравља као аргумент утврде како њихово јавно здравље није оно у шта су веровали сви страни и наши доктори током протеклих више од век и по. Такав покушај да се, као нов, само за своје име и за садашње Министарство скоројевићки веже концепт који постоји током много деценија могао би се упоредити са незамисливим настојањем да се у некој англосаксонској земљи 'отпишу' Чедвик, Фар и остали пионири народног здравља, а да се присвоје њихове идеје. Наравно, моћ је тренутно у рукама бирократије, али ће се једног дана многи стидети због овог културно-историјског силеџијства.” [23]

Недоумице изазване увођењем новогговора одразиле су се и у самом Институту „Батут”, па аутори који објашњавају настале промене осећају потребу да их „преводе” [24]. Отуда се наилази на конструкције „Јавно здравље (народно здравље) у Србији...” и „Развој јавноздравствене службе или службе народног здравља у свету и код нас”.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Будући да се народно здравље скраћено дефинише као „наука и вештина спречавања болести, продужења живота и унапређења здравља организованим напором друштвене заједнице” [25], мало је облика организовања и функционисања друштва који нису с њим у вези. Приступа му се у ужем и ширем смислу [26], а посебна концептуална збрка настала је у језицима земаља бившег Совјетског Савеза, попут летонског, у којима је тај појам био потпуно непознат, јер се користила реч *државоохранение* (здравствена заштита, одбрана здравља), којом су обухваћене све функције одговарајућег министарства [27]. Срећом, ми нисмо били у тој ситуацији.

Близу је памети да погрешан термин (јавно здравље или здравство) носи собом погрешну поруку, утолико пре што иза привидно суптилних размимоизлажења на академском нивоу стоје различити светоназори. Док је, имајући у виду превод [28], именица „здравство” несумњиво погрешно и кратковидо употребљена, проблем с придевом „јавно” је што захтева тумачење „нејавног”. Било да се као супротност „јавном” има у виду „тајно” или „приватно”, време је да се и у политици, а и у свести људи, потисне нетрпељивост према приватној (једно време и нелегалној, тајној) лекарској пракси, као и приватном и цивилном сектору у целини, из наше недавне прошлости. И Светска здравствена организација упозорава како би било апсурдно мислити да приватни сектор нема значаја у народном здрављу [9].

У овој – транзицијској – фази развоја Србије није пресудно како ће се звати народно здравље, а кључно је спречити извитоперавање његове суштине, стратегије и циљева. Не треба сумњати да ће после нас доћи

образованији и идеолошки мање острашћени посленици у свим областима, укључујући и народно здравље, који ће, уз дужно поштовање свог културно-историјског наслеђа, умети да поставе ствари на своје место.

ЛИТЕРАТУРА

1. Radovanović Z. Medicinsko delo Vase Pelagića. *Acta Hist Med Pharm Vet.* 1965; 5(1-2):21-30.
2. Arhinet. Arhivski informacijski sustav [homepage on the internet]. c2008-2009 [cited 2011 Feb 25]. Banska vlast Banovine Hrvatske. Odjel za narodno zdravlje. Available from: http://arhinet.arhiv.hr/_Generated/Pages/Stvaratelj.PublicDetails.aspx?Itemid=1305.
3. Đokić D, Dovijanić P. Institut za zaštitu zdravlja Srbije „Dr Milan Jovanović Batut” – Osamdeset godina u službi zdravlja naroda. Beograd: Institut za zaštitu zdravlja Srbije „Dr Milan Jovanović Batut” i Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu; 1999.
4. Zakon o zdravstvenoj zaštiti. Službeni glasnik br. 107/05. Beograd; 2005.
5. Zakon o javnom zdravlju. Službeni glasnik br. 72/09. Beograd; 2009.
6. Institute of Medicine. The Future of Public Health. Report of the Committee for the Study of the Future of Public Health. Washington: National Academy Press; 1988. p.40.
7. Detels R. Epidemiology: the foundation of public health. In: Detels R, McEwen J, Beaglehole R, Tanaka H, editors. *Oxford Textbook of Public Health*. 4th ed. Vol. 1. New York: Oxford University Press; 2002. p.485-91.
8. Radovanović Z, editor. *Epidemiologija*. 2nd ed. Novi Sad: Medicinski fakultet Univerziteta u Novom Sadu; 2008.
9. Radovanović Z. Savremena epidemiologija: koreni, teoretske osnove i pravci razvoja. Beograd: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu; 2003.
10. Radovanović Z, editor. *Najčešće bolesti i povrede: epidemiologija, etiologija i prevencija*. Beograd: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu; 2004.
11. Last J. Rečnik javnog zdravlja. Urednik prevoda Z. Radovanović. Beograd: Medicinski fakultet i Centar – Škola javnog zdravlja; 2009.
12. Liberalno-demokratska partija [homepage on the internet]. Beograd: LDP; c2011 [cited 2011 Feb 27]. Efikasna Srbija – 12 ministarstava! Available from: http://www.ldp.rs/ldp_u_parlamentu/dogovor_z_buducnost.701.html.
13. Grmek MD, editor. U borbi za narodno zdravlje: izabrani članci Andrije Štampara. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije; 1966.
14. Epilex. A multilingual lexicon of epidemiological terms. Electronic edition. ISBN92-826-6211-X. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Union; 2006.
15. Englesko-srpski/srpsko-engleski rečnik sa gramatikom. 2nd ed. Beograd: Institut za strane jezike; 2000.
16. Šošić Z. Javnozdravstvena medicina. Plan i program specijalističkog usavršavanja. Hrvatski časopis za javno zdravstvo [serial on the internet]. 2009 Oct [cited 2011 Feb 25]; 5(20):[about 7 p.]. Available from: <http://www.hcjz.hr/clanak.php?id=14111&rnd=>.
17. Visoka škola strukovnih studija za informacione i komunikacione tehnologije [homepage on the internet]. Beograd: Visoka ICT škola; c2011 [cited 2011 Feb 28]. Javno zdravstvo. Available from: http://147.91.216.2/studiranje/osnovne_studije/predmeti/javno_zdravstvo.
18. Cucić V, Simić S, Bjegović V, Živković M, Doknić-Stefanović D. *Socijalna medicina*. Beograd: Savremena administracija; 2000.
19. Mićović P. Glosar: definicija termina za planiranje, organizaciju, upravljanje i rukovođenje zdravstvenim sistemom. Beograd: Institut za zaštitu zdravlja Srbije „Dr Milan Jovanović Batut”; 1998.
20. Mićović P, Cucić V, Janjić M. *Socijalna medicina*. Beograd – Zagreb: Medicinska knjiga; 1979.
21. Radovanović Z, urednik s/h izdanja. *Epidemiološki rečnik*. Urednik originalnog, engleskog izdanja: J.M. Last. Beograd: Naučna knjiga; 1991. Drugo izdanje: Beograd: Medicinski fakultet; 2001.
22. Hrvatski časopis za javno zdravstvo [homepage on the internet]. Zagreb: HJZ; c2004-2005 [cited 2011 Feb 25]. Lang S. O nama. HČJZ. Available from: <http://www.hcjz.hr/clanak.php?id=12363>.
23. Ministarstvo zdravlja Republika Srbija [homepage on the internet]. Beograd: Ministarstvo zdravlja RS; c2009 [updated 2009 May 3; cited 2011 Feb 24]. Nacrt zakona o javnom zdravlju. Available from: <http://www.zdravlje.gov.rs/showelement.php?id=1732>.
24. Crnčević-Radošević L, Krstić V. Instituti/zavodi za javno zdravlje Srbije u promenama. *Zdravstvena zaštita*. 2008; 37(3):57-62.
25. Public Health in England. The Report of the Committee of Inquiry into the Future Development of the Public Health Function. London: HSCO (Cm 289); 1988.
26. Beaglehole R, Bonita R. *Public Health at the Crossroads – Achievements and Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press; 1997.
27. World Health Organization, Regional Office for Europe [homepage on the internet]. Copenhagen: WHO; c2011 [cited 2011 Feb 24]. Public health services. Latvia (2008). Available from: <http://www.euro.who.int/en/what-we-do/health-topics/Health-systems/public-health-services/facts-and-figures/latvia-2008>.
28. Mićić S. *Medicinski rečnik – Medical Dictionary*. Beograd: Zavod za udžbenike; 2007.

Nation's Health, Public Health Services, or Public Health

Zoran Radovanović

Academy of Medical Science, Serbian Medical Society, Belgrade, Serbia

SUMMARY

Health workers in many parts of the world have a problem to successfully translate the term public health into their own languages bearing in mind the precise meaning of the concept. As for Serbia, the issue appeared to be solved 130 years ago, when B. Franklin's well-known sentence "Public health is public wealth" had been initially translated. The phrase used ("narodno zdravlje") was based on the already established German expression Volksgesundheit, but simultaneously in an optimal way reflected the idea of public health in Serbian. The adjective "narodno" has no exact equivalent in English, since it lacks socialistic connotation, as people's, informal one, as folk's, or too official one, as nation's. If any, the last option would still appear as

the most adequate. In the recent past, the term public health services has been introduced, but enthusiasm for it fades away since this "innovation" demonstrates a lack of understanding of the whole broadness of the public health approach. Lawmakers in 2005 and 2009 replaced "narodno" with "javno" without consulting the academic community. This is an unfortunate move, because the only opposite of "javno" in Serbian is either "tajno" (secret) or "privatno" (private) and none of them fits well as a meaningful exclusion criterion. The author argues that the introduction of "javno" only serves a retrograde ideological prejudice and that tradition should be respected.

Keywords: nation's health; public health services; public health